

Մ Ա Յ Ր Դ Ի Ի Ա Ն

ՄԻԻԹԱՐԵԱՆՑ ՎԵՆԵՏԿՈՅ. - Ի Ս. ՂԱԶԱՐ

(Շար. տես թաղմ. 1926, էջ 189)

ՃԾԲ.

Մեղգոնեան Արբահոր հետեւեալ նամակէն կ'անդրադարձնենք կարեւոր նորու-
թիւններ և մանրամասնութիւններ՝ վանքիս եկեղեցւոյն ու մանաւանդ վենետիկոյ Հայոց
Ս. Խաչի մատրան պատմութեան համար:

Վերապատուելի հօր մերում Գեորգ վարդապետին ողորմ
և սեր թաղում յոյժ

... Զղասն բերաք յառաջ, և զաւագ խորանն տարաք յետս իբր որմայեց. շինեցաք
բեմ՝ բարձր հինգաստիճանեան, որձաքարեայ յատակաւ. շինեցաք ի նմա զգերեզման մե-
ծի աբբայ հօր մերոյ նշնեցելոյ, փառաւոր ձևով, յազնիւ և ի զեղեցիկ քարանց, քան-
դակեալ ի վերայ կափարջին երկնագունի ամպասարասի՝ մեծավարկի, զօտանաւորս վեր-
տառեալս քաշաներբոյս՝ կարդացեալս ի հելլեն բարբառ՝ էփիկոսամայ, որոց սկզբնա-
տառքն վերուստ ի վայր հեզեն զայս բան. ԳՆԱՐ ԲԱՆՏՐԱՅՈՍ ՍԱՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ՀՈԳԻՈՅԻՆ...
Հայք վենետիկու միաբանեալ, բռնութեամբ փոփոխութեամբ ետուն զհոգևորութիւն եկե-
ղեցւոյն իւրեանց մեզ. մտաք ի նա ի վերափոխման կուսին, կարգեցի զոմանս ի մերոց
քարոզիչս նոցա. ետուն քարոզս և զարմացուցին զնա տերամբ... առաջին քարոզքն էին
յազագս սիրոյ և միաբանութեան: Վասն որոյ և ինքեանք աստուածային ազգեցու-
թեամբ ի բաց թողեալ զամենայն խէթ և զգառնութիւն միաբանեցան եկին ի վանս
մեր զբեթէ ամենեքեան միախուռն բազմութեամբ՝ եպիսկոպոսօքն հանդերձ, և տեսեալ
զձառնաւոր պատարագ մատուցեալ փառաւորապէս ըստ դիտաւորութեան նոցա, արարին
ժողովոյն իւրեանց՝ հեզեցունց ի մէջ ընդ նոսա բազմելով խրախութիւն մեծ ի մերում
զբարտան՝ առ չբաւելոյ այլում տեղւոյ. և կան այժմ խաղաղ և միաբան... Հ. Ղա-
զարոսն զնաց ի կենդ. և՛ս առաւել յանկեցան ժողովուրդքն, և հառն զեկեղեցին մեզ:
Յայսմ ամի եղև ի կոստանդնուպօլիս ժանտամազ անհնարին, մինչև կոտորի շորի մա-
սին մեծի քաղաքին... Հ. Զաքարիայն վասն ժանտախտին բռնութեան՝ փախուցեալ էր
ընդ մերոյ ժողովրդեան ի ծայրս կրճից սեաւ ծովուն՝ ի մայիս ամսոյ մինչև ցնոյեմ-
բեր... Յովհանէս վարդապետն է գափէլան հայոց եկեղեցւոյն [վենետիկոյ], այլ զի կայ
յանկողնի հիւանդոտ, վասն այնորիկ զգործ նորա կատարէ Հ. Պօղոսն...:

Յամի Տեառն 1752

Յունվարի 15

[Վենետիկ]

Նուստոս ծառայ

Ստեփաննոս վարդապետ Աբբայհայր

ՃԾԳ.

Մեծ շահեկանութիւն մ'ունի Հ. Իզնատիոս Խաչատուրեանի նամակը
Վիեննայի Հայութիւնը կը յաշտողի իր ջանիւր հովիւ ունենալ Մխիթարեան
վարդապետ մը Ս. Ղազարու Միաբանութենէն: Այս դէպքը տեղի կ'ունենայ 1752

Թուականին, ներկայ Վիեննական Հարց Միաբանութեան Ս. Ղազարէ բաժանումէն 21 տարի առաջ:

Սոյն Թղթով՝ Հ. Իգնատիոս վարդապետ ամբողջ տեղեկութիւն մը կու տայ իր առաքելութեան առաջին քայլերու մասին առ Մենզոնեան Աբրահայր. ըստ աւելի հետաքրքրական կը դառնայ այդ գործունէութեան պատմութիւնը՝ ուրիշ մէկ անտիպ նամակին հետեւալ ծանօթութիւններով.

« Եւ ես առտ օգնութեանս արօթից ձերոց և շնորհօք տեսան ի վայելչագեղ « մատակն, որ է ի կողմն մի հրապարակի սրբոյն ստեփաննոսի, յամենայն կիրաւ « կամուտ երեկոյի, և ի կիրակէի առաւօտս, և յաւուրս տօնից փառաւորապէս « կատարեմք զպաշտօնն աստուածային. և յետ առաւօտեան ժամուն զօրի ժամ քաւ « րոգ տամ, և ապա ասեմք զԹիւ պատարագ: Եւ զան յեկեղեցին մեր ամենայն « հայք, և քաղուժ գերմանացիք, և կառք կայսերն, յորժամ ի սուրբն ստեփաննոս « զայ կայսրն, առաջի մատան մերոյ զկայ առնուն: Եւ զմայլեալ են յոյժ քաղումք « յերգս և յարարողութիւնս մեր, և զովհն և առնեն մեծարանս մեզ ստուգապէս, « և ոչ վանն քաղաքավարութեան» (Հ. Իգնատիոս Վրդ. Խաչատուրեան առ Մենզոնեան Աբրահայր, յամին 1752 Ապրիլի 15 ի Վիեննա):

Դիտելի է, որ Հ. Իգնատիոս Վիեննայի մէջ ձեռք կը զարնէ առաքելութեան « ի խնդրոյ ժողովրդեան ստիպեալ», և այդ հայութիւնը ողորակի իր կողմէն մինչև անգամ Զանադիր Կ'ըլլայ որ Մխիթարայ Ուխտը հոն ունենայ ուրիշ մենաստան մը ևս: Ահա այս մասին ինչպէս կը գրէ Մենզոնեան առ Հ. Գեորգ.

« Հայք Վիենացիք և մանաւանդ անտօն աղայն և խօճասար աղայն որդեգիրք « միաբանութեան մերոյ իբրեկ տեսին զսա [զՀայք Իգնատիոս վարդապետ], « գրեթէ բունի հրամանաւ սուրբ ժողովոյն սեպականեցին զնա իւրեանց միաստնար, « մատուցեալ առ Թագուհին մեծ՝ զմուրհակ ազալանաց՝ տալ նոցան զտեղի ինչ մեծ « և բարեխառն, շինել զնա մեզ մենաստան, և զեռ չեղև պատասխանի. Թէպէտ « պնդեն ոմանք Թէ խնդրն յաջող է...» (Գր. յամին 1752 Յունուար 15):

Հետաքրքրական է մեզ գիտնալ, Թէ արդեօք ինքն իսկ Մխիթար, Ս. Ղազարէն զատ, այլուր ևս մենաստան կանգնելու որ և է ծրագիր մ'ունեցած կամ հազորդած է: Առ այս, անտարակոյս, պէտք է ապաւինիլ պատմական որոշ փաստերու, առանց որոց անգոր կը մնայ ամէն կարծիք:

Վիեննական Ուխտին «ՅՈՒՇԱՐԶԱՆ»-ը Կ'ըսէ.

« 1773 Մայիս 19ին կը հաւաքուին ի մի՝, երբ կը յիշեն երիցագոյններէն ոմանք քէ Մխիթարայ ծրագրին մէջ կար Տրիեստ վանատուն մը քանայ, և կ'որոշեն միաքան այս միտքը իրագործել» (էջ 4):

Թէ Մխիթար Թրիեստ վանատուն բանալու ծրագիր մ'ունեցած ըլլայ, ինչպէս կը կարծէ ՅՈՒՇԱՐԶԱՆ, նախ այդպիսի աւանդութիւն մը գոյութիւն պիտի ունենար բուն իսկ Հիմնադրիս Զեռակերտին մէջ. մինչ ղեռ ոչ Մխիթարայ անթիւ նամակներուն, ոչ նոյն ժամանակի Մխիթարեան Թղթակցութեան և ոչ Մայրապանքիս Ժամանակագրութեան մէջ բառ մը կայ:

Թրիեստ վանատուն բանալու, մենաստան հիմնելու մտադրութիւն մը գոյութիւն ունեցած է առաջին անգամ Մենզոնեանի արքայութեան երկրորդ տարին, և հիմնադիր ուղած է ըլլալ Ե. Պոլսեցի Հ. Գաբրիէլ փոքր կոչեցեալ՝ Միաբանութեան վարդապետ մը, որ եղած է իր ընթացքով անկարգ, ինքնահաւան և անհնազանդ անձ մը: Մենզոնեան արքահայր պայպէս կը գրէ առ Հ. Վրդանէս Ասկերեան.

1. Առիթն Ս. Ղազարէ անշատող Հարց. — Հ. Դ. 8:

« Մինչև զգարունն աստ է [Հ. Գաբրիէլ փոքր], և պատճառ սպասելոյն է զանանութիւն Մխիթարայ արքային բերել. քանզի թուղթ առ թագուհուն առաքեաց՝ որպէս ականատեսըն պատմեցին, տալ ինքեան զտեղի ի Թուէստ, շինել անդ շինուածս, կառուցանել զտպարանս, զկազմարանս, զգլխատունս, և առ յապայ զմե՝ նաստանս գերագոյն քան զմականատեութիւն առաքելոյն յօղափոխութիւն. և լինել օգտակար ազգին յոյժ յոյժ. և ունի առաջին հիմնադիր մեծի իրազործութեան և իւրոյ զտէր միջայէլն, զտէր դաւիթն, զտէր Ճիվան մարիայն, և զամենայն որ և միանգամ ընդ ակամբց մեզ հայեցին, ընդ որս է և կարապետ վարդապետն » (Գր. յամին 1752 Նոյեմբ. 25)։ Սակայն այդ շարժումները անյաջող վերջաւորութիւն մը կ'ունենան հակառակ այն տարածուած լուրերուն՝ թէ ձեռք բերուեր են ակնկալուածները. մինչդեռ « այն ամենայն սուտ և հնարք խարէութեան իթալիան քահանայի, և որ պատրեալ զտէր միջայէլն առեալ է զայնչափ դրամ ի ձեռաց նորա »։ (զրէ Մելգոնեան առ Հ. Միջայէլ վրդ. յամին 1753, Յնվր. կամ փետր)։

Հ. Գաբրիէլի այս դիտաւորութիւնը անշուշտ չէր անձանօթ նախկին թրիեստեան յետոյ վիեննական (երբեմնի վենետիկեան) Հայրերուն։ Ուստի պատմաբանօրէն խօսելով՝ Մխիթար չէ այդ ծրագրին յացողը, այլ կրօնաւորական հոգւոյն անաստող անձ մը, և խիստ տարօրինակ է՝ օգտագործել ուզել այդպիսի անձի մը ձգտումները, արդարացնելու համար ծագում մը, հակառակ ճշմարտութեան՝ ընծայելով զայն Մխիթարայ։

Յարգոյնպատիւ և գեղապայծառ տեսած Ստեփաննոսի վարդապետի և արքայծոր ողորմելի խնդալ ի քրիստոս

Յաւուրս յայտոսիկ ի խնդրոյ ժողովրդեան ստիպեալ վասն լսելոյ զբանս աստուծոյ, և ի գութ շարժեալ ի վերայ նոցա իբրև ի վերայ ոչխարաց, որոց ոչ իցէ հովիւ, չոգայ առ արհիեպիսկոպոսն մայրաքաղաքիս, և խօսեցայ ընդ նմա վասն պակասութեան տեղոյ ի լսել զխոստովանութիւն, և հաղորդել, և քարոզել զբանս աստուծոյ. ասաց, բարիոք է խնդիրդ, հոյնպէս խօսեցայ և ընդ առագերիցու եկեղեցւոյ սրբոյն ստեփաննոսի վասն բանիս այտորիկ։ Իսկ նոցա խորհուրդ արարեալ ետուն ինձ զմատուռ մի ի կողմն ինչ հրապարակի սրբոյն ստեփաննոսի, որ է ըստ մեծութեան եկեղեցւոյն հայոց, որ է ի վենետիկ. գեղեցիկ և վալելուչ և պայծառ։ Ունի զխորան մի փառաւոր, և զվերնատուն հանդերձ երգենոհիւ, և զարդարեալ պատկերօք։ Հոգան զամենայն պէտս ծառայութեան նորա ապաստաւորք եկեղեցւոյն սրբոյն ստեփաննոսի։ Եւ սկսալ զառաջին պաշտօն և զպատարագ մատուցանել ի նմա յաւազ հինգշաբթի աւուր. իսկ զերկրորդն այսօր մատուցի թիւ, զի չունիմք այժմ զզգեստս ըստ հայոց վասն ձայնաւոր պատուրաքի։ Եւ ի վաղիւն տեսան օգնականութեամբ ասեմք զժամ զառաւօտեան, յետոյ զքաւրոզ, և ապա զթիւ պատարագս։ Ժամասաց եմք չորս քահանայք, ես, կարապետ եպիսկոպոսն, Յովհաննէս վարդապետն և տէր մանուէլն։ Եւ երկու զպիրք են տիրացու Պօղոսն և եղբայր թովմասն, իսկ ժողովուրդք են թուով իբրև քառասուն։ Այժմ յոյժ ուրախ է ժողովուրդն և մխիթարեալ։ Տէր հաստատուն պահեսցէ և միաբան...։ Յանձն առնելով զիս և զժողովուրդս զայս ի օտուր աղօթս ձեր և ամենայն միաբանիք... ող-
ջոյն տամ մինասայ արհիեպիսկոպոսին...։

Այս ԻՊ գիր է, գոր զրեմ ի վանս

հուստո ծառայ

Յամի տեանն 1752

Ապրիլի 1

Հայր Իգնատիոս վարդապետ խաչատուրեան
ի կարգէ սուրբ հօրն Անտոնի արքայի